

напрямку для поглиблення її окремих аспектів та протезнення динаміки соціальних змін.

ПОСИЛАННЯ

1. Шеремета О.В. До питання про становище дітей в Україні у перші повоєнні роки (1946–1950 рр.) / О.В. Шеремета // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К., 1998. – Вип. 3. – С. 70–77.
2. Долинянська Т. До питання про становище дітей в умовах голоду 1946–1947 рр. в СРСР / Т. Долинянська // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 173–174. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 348–357.
3. Голиш Г.М. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України / Г.М. Голиш // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 37–49.
4. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 149–169.
5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 1504, 135 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2, оп. 7, спр. 147, 89 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1017, 167 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1017, 167 арк.
9. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 7, спр. 1547, 175 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1753, 413 арк.
11. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 6, 30 арк.
12. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 1509, 78 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 4891, 507 арк.
14. ДАЧО, ф. Р.-2634, оп. 7, спр. 47, 50 арк.
15. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р.-3684, оп. 1, спр. 30, 201 арк.
16. ДАСО, ф. Р.-3684, оп. 1, спр. 48, 74 арк.
17. ДАЧО, ф. Р.-5065, оп. 2, спр. 304, 90 арк.
18. ДАЧО, ф. Р.-2634, оп. 7, спр. 66, 24 арк.

Гаврилов В.Н. Детские контингенты без родительской опеки Сумской и Черниговской областей первого послеоккупационного десятилетия

Статья посвящена изучению проблемы состояния детей, оставшихся без родительской опеки в первое послеоккупационное десятилетие. Военные действия, оккупация, резкое понижение уровня социального состояния населения сильно повлияли на увеличение количества таких контингентов. Определено, что работой с этими категориями детей на государственном уровне занимались несколько министерств, кроме этого в сельской местности она была возложена на колхозы. Выявлены типичные проблемы, с которыми сталкивались дети без родительской опеки, проанализированы действия структур власти по их социальному обеспечению.

Ключевые слова: дети-сироты, беспризорные, опека, детские дома, интернаты, усыновление.

Havrylov V.M. Contingents of children without parental care in Sumy and Chernihiv regions in the first decade after the occupation

The article is devoted to the problem of children left without parental care in the first decade after the Nazi occupation. The war, occupation, the sharp decline in social status of the population significantly influenced the growth of quantitative composition of these children contingents. It is established that at the state level several ministries worked with such groups of children, and in addition, in a rural location, this case was entrusted to the collective farms. The typical problems faced by children who were without parental care are marked, and the measures of power structures and their social construction are analyzed.

Key words: orphans, homeless, guardianship, children's homes, boarding schools, adoption.

28.02.2017 р.

J

УДК 94 (477. 51) «1953/1964»

Є.М. Страшко
А.О. Донець

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ МІСТЯН НІЖИНА ПЕРІОДУ ХРУЩОВСЬКОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ (1953–1964 рр.)

Стаття присвячена аналізу життєвих стандартів повсякденності ніжинців у неоднозначну та суперечливу епоху хрущовської лібералізації. Досліджено умови проживання містян і купівельну спроможність. Зроблено спробу розкрити їх вплив на трансформації суспільної свідомості.

Ключові слова: лібералізація, соціальна політика, житлове будівництво, дефіцит, парадигма мислення.

Східні філософи ще наприкінці VI ст. до н. е. зауважували: «Не дай Вам Бог жити в епоху змін». Політичні події та суспільні протести трьохрічної давнини в Україні яскраво продемонстрували незгоду населення з політикою команди колишнього президента та прагнення реалізації обіцяного європейського вибору нашої держави. Прихід до влади нової політичної сили ознаменувався проголошенням курсу на вступ України до Європейського Союзу, що мало підтвердитися підписанням та ратифікацією Угоди про асоціацію. Декларований вирішальний крок для майбутнього країни вимагав приведення відповідних норм у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади до загальноєвропейських стандартів, забезпечення належного рівня життя населення за допомогою кардинальних змін у економічній, соціальній та культурній сферах тощо. Нові тенденції сприяли появі у суспільній свідомості уявлень про швидкі трансформаційні процеси – підвищення життєвих стандартів, соціальних гарантій з боку органів державної влади.

Майже півстоліття тому подібні настрої були притаманні населенню УРСР. Смерть Й.В. Сталіна 5 березня 1953 р. зумовила початок нового періоду в історії радянської держави, який у науковій літературі отримав назву «десталінізації» чи «лібералізації». Він пов'язаний з іменем М.С. Хрущова, котрий вже 14 вересня 1953 р. зайняв посаду Першого секретаря ЦК КПРС. Зазначений період співпав з глибокою кризою радянської тоталітарної системи та спробою перших кроків її реформування. Зміни в житті населення характеризувалися послабленням тиску державного апарату на життєвий уклад, звільненням від найбільш реакційних рис тоталітарного режиму, відмовою від культу вождя та застосування потужного репресивного апарату. Подібні трансформації зумовлювали часткове морально-психологічне розкріпачення суспільства, а також породжували надії на покращання рівня життя населення.

Період існування радянської держави є досить суперечливим та неоднозначним в оцінці політичних змін, суспільних процесів, тому значну увагу науковці приділяють дослідженню повсякденного життя різних соціальних груп в умовах тоталітарного режиму. Визначенню характерних рис основних періодів розвитку УРСР, аналізу та оцінці історичних подій присвячена

монографія В. Барана та В. Даниленка [1]. Ще однією загальною працею з повсякденної історії УРСР є наукові розвідки Н. Шліхти. Завдяки критичному погляду на соціальну історію держави автор охарактеризувала структуру суспільства, розкрила особливості виховання радянських людей, їх дозвілля, побуту та культурного життя [2].

Фундаментальною науковою розвідкою з висвітлення проблем соціальної історії УРСР періоду хрущовської лібералізації стала колективна монографія Інституту історії НАН України, видана за редакцією В.М. Даниленка [3]. Дослідники розкрили особливості політичного, економічного й культурного життя радянського суспільства та зосередили значну увагу на аналізі динаміки соціальних процесів. Трансформаційним процесам суспільної свідомості на тлі поліпшення матеріально-побутових умов життя пересічних людей присвячене дослідження О.В. Тевікової [4]. Історик С.В. Кульчицький проаналізував спроби реформування економіки УРСР партійно-радянською номенклатурою в 1953–1964 рр., визначив вплив командно-адміністративної системи на рівень життя населення [5].

Значний внесок у розкриття різних аспектів повсякденного життя у добу десталінізації здійснили й російські дослідники – І. Вельможко, А. Григор'єва, В. Лелеко [6].

Вагомим показником рівня розвитку будь-якої держави є соціальна політика. Її ефективність визначається якістю життя населення, ступенем його добробуту, купівельною спроможністю тощо.

То ж, мета нашої статті полягає в історичному моделюванні повсякденного життя ніжинців у роки хрущовської лібералізації з огляду на наявність придатних умов життя різних прошарків і груп населення. Для реалізації поставлених цілей необхідно з'ясувати рівень забезпеченості містян місцем проживання, продуктами харчування та відповідними соціальними умовами.

Проблема необхідності економічних перетворень після смерті Й.В. Сталіна виникла саме в колах вищого партійного керівництва, а не в середовищі громадськості, котра влітку 1953 р. в силу психологічної інертності ще не була готова до будь-яких форм протесту. Результатом четвертої березневої сесії Верховної Ради СРСР стало рішення, що «законом для нашого уряду є обов'язок піклуватися про благо народу, про максимальне задоволення матеріальних і культурних потреб» [7, арк. 22]. Зазначений факт свідчить про зміщення вектору економічної політики з форсованого розвитку важкої промисловості на ті сфери виробництва, котрі забезпечували зростання благоустрою суспільства – житлове будівництво, легка промисловість та ін.

Першочерговим стало завдання забезпечення населення необхідними засобами для проживання. У роки післявоєнної реконструкції будівництво житла навіть не наблизилося до державних пріоритетів, хоча мільйони людей жили в комуналках, бараках, підвалах і просто аварійних будинках [8, с. 215]. Зокрема, у Ніжині більше 500 сімей, згідно з офіційними даними, змушені були проживати у підвальних приміщеннях [9, арк. 7].

Тому партійно-державна номенклатура з вимоги Першого секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова розпочала розробку законодавчих ініціатив, котрі передбачали відмову від нераціонального використання матеріальних засобів і робочої сили [8, с. 367]. У 1954 р. було рішуче засуджено парадність і надмірні прикрашання в архітектурі, що зумовило початок переходу до будівництва індустріальним методом. Він мав сприяти зменшенню витрат на матеріали, зниженню собівартості житлової площі та мінімізації експлуатації основних механізмів. 22 вересня 1955 р. була прийнята спільна постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшій індустріалізації, поліпшенню якості та зниженню вартості будівництва», котра передбачала масову забудову мінімально комфортних п'ятиповерхових будинків за типовим проектом [8, с. 246]. Однак, як зауважує О. Янковська, від початку грандіозні плани гальмувала властива плановій економіці відомчість, підсилена нещодавнім розширенням самостійності міністерств, а з іншого боку – халатність безпосередніх виконавців та, здебільшого, низька якість будівництва на всіх етапах [3, с. 221]. Нелегким було становище містян Ніжина, адже майже 36 будинків знаходилося в аварійному стані, а 400 сімей перебували в черзі на житлову площу [9, арк. 13].

Для втілення рішень партійно-державної номенклатури на 1955 р. у Ніжині було здано в експлуатацію понад 60 тис. кв. м. житлової площі та завершувалося будівництво двоповерхового гуртожитку для будівельників [10]. Проте, задоволення житлових потреб містян залишалося на вкрай низькому рівні через сукупність таких причин. По-перше, постійна нестача будівельних матеріалів гальмувала реалізацію соціального проекту. Наприклад, директор клікерного заводу Жидик скаржився, що нестаток глини зумовив дефіцит цегли та негативно позначився на показниках [11]. Вимоги ж прискореного виконання планів будь-якими засобами сприяли низькій якості та великій кількості недоробок при проведенні робіт. Зокрема, мешканці відремонтованого будинку 42 по вулиці Шевченка зазначали, що «... покрівля протікає так, що сховатися ніде. Від сирості будинок розрушується» [11]. По-друге, реалізація житлового будівництва порушувалася нестачею робочої сили. Будівельники управління № 6 Ніжина нарікали на вкорінення такої практики, як перекидання людських ресурсів з одного об'єкту на інший, тобто не тільки рядові робітники, але й виконробі, десятники та бригадири не знали, куди їх перемістять наступного дня [12]. Безсумнівно, вказані факти порушували трудову дисципліну серед робітників, сприяли ухиленню від виконання виробничих норм. У результаті негативних тенденцій будівництва інтер'єр міста на 1955 р. «прикрашали» недобудований павільйон міськпромкомбінату, глибокий котлован під приміщення 27-квартирного житлового будинку по Гоголівській вулиці та котлован під майбутній гуртожиток для студентів педінституту [13].

Популярне доби відлиги гасло «Кожній сім'ї – окрему

квартиру!» воєдино пов'язало обіцянку поліпшення умов побуту та стрімкий будівельний бум, зробивши ці два явища частиною офіційної урядової риторики. Як наслідок, глобальні завдання щодо забезпечення населення житлом були декларовані у постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР у липні 1957 р. «Про розвиток житлового будівництва в СРСР». Свідченням розгортання масштабів і прискорених темпів будівництва в Ніжині є архівні матеріали щодо будівництва 27-ми квартирних житлових будинку № 1, № 2 та гуртожитку педінституту відповідно на 115,2 %, 111,6 % та 54,3 % [7, арк. 74].

Джерелами фінансування програми житлового будівництва були державні асигнування, кошти підприємств та індивідуальні заощадження громадян. Частіше за все зведення квартир відбувалося за рахунок народного будівництва – спорудження квартир майбутніми мешканцями. Наприклад, робітники Ніжинського обозбудівного заводу у 1958 р. саме таким методом ввели в експлуатацію 4 двохквартирні житлові будинки та 1 одноквартирний загальною площею 371 кв. м. Перевиконали планові показники й робітники засолзаводу (5 двохквартирних будинків площею 300 кв. м). Натомість, не виконали завдань плану лише робітники клінкерного заводу, м'ясокомбінату та швейної фабрики [14, арк. 57].

Складною проблемою міста, котра гальмувала розвиток житлового будівництва та негативно впливала на екологічне здоров'я мешканців, була відсутність централізованої каналізації. Голова Ніжинського міськвиконкому Л.Т. Гузієнко неодноразово звертався до Голови Ради Міністрів УРСР І.І. Мороза з проханням зазначити в проекті 7-річного плану будівництва каналізації, однак, відповідь залишалася незмінною – «...зараз недоцільно складати проектні завдання на будівництво цього об'єкту» [15, арк. 7]. Наявність 6 асенізаційних машин для вивезення нечистот, з яких 3 потребували капітального ремонту, лише частково вирішувала проблему. Тому до 1964 р. місцем для відходів з виробництва слугувала р. Остер, котра протікала через центр міста.

Аналіз документів дозволяє стверджувати, що проблема забезпечення містян житлом на 1964 р. частково була вирішена. Кількісне зростання квартирної площі на 1 особу становило у середньому від 7 кв. м у 1950 р. до 8,7 кв. м, що демонструє певні позитивні зрушення в соціальній політиці періоду лібералізації. До того ж, наявність окремої квартири сприяла почасти послабленню контролю держави над життям окремої особи. Завдяки усвідомленню власних інтересів і потреб повсякденне життя радянських громадян поступово трансформувалося на дві сфери – публічну та приватну.

Іншою складовою соціальної політики, про котру було зазначено на сесії Верховної Ради СРСР 12 серпня 1953 р., стало створення умов для повноцінного забезпечення населення продуктами, «...щоб рівень споживання продуктів харчування відповідав науково-обґрунтованим нормам, і був не гірше, ніж в Західній

Європі і США» [8, с. 238]. Поряд із вирішенням проблем продовольчого забезпечення населення радянське керівництво прагнуло за допомогою системи заходів подолати дефіцит споживчих товарів. Остаточо зазначений закон було прийнято лише на липневому пленумі ЦК КПРС 1955 р., делегати якого вирішили використовувати досвід минулих років і збільшити на 40–50 % виробництво товарів для населення на оборонних підприємствах за рахунок скорочення військового виробництва [8, с. 265].

Для того, щоб товари або продукти харчування стали доступними споживачеві, збільшення лише обсягів виробництва було недостатньо, потрібно було ще й удосконалити торговельну мережу. По-перше, здійснювалися кроки щодо кількісного зростання торгових підприємств за рахунок виділення необхідних приміщень у нових житлових будинках. Так, директор Ніжинського педінституту М.І. Повод повідомляв, що на першому поверсі студентського гуртожитку по вулиці І. Франка будуть розташовуватися два магазини – продуктовий та книжковий, площа яких становитиме близько 120 кв. м. [16, арк. 12].

Додамо, що характерною рисою повсякденного життя ніжинців була й проблема дефіциту споживчих товарів. Зокрема, перебої у постачанні життєво необхідних товарів – солі, крейди, керосину, масла та крупи, фруктів і мінеральних вод [17, арк. 7] пояснювалися кількома причинами. Насамперед, чітка ієрархія «загальнодержавний – республіканський – місцевий» рівні та обмеженість повноважень на місцях зумовлювали затримки в прийнятті рішень. Наприклад, голова Ніжинського міськвиконкому Л.Т. Гузієнко у листі до заступника міністра торгівлі УРСР М.К. Попова від 2 квітня 1958 р. звертався з проблемою нестачі солених огірків у місті та просив зобов'язати керівництво Ніжинського засолзаводу надати в продаж 25 тонн продукції [17, арк. 4]. Позитивну відповідь на дане прохання було отримано лише через 3 місяці – 3 липня 1958 р. По-друге, необхідність модернізації обладнання зумовлювалася його технічною відсталістю. Працівники ніжинської артілі «Червоний кондитер» у запиті до міністра машинобудування І.Г. Смолякова прохали про заміну непридатного для використання лапшерізного станка, котрий вимагав великих фізичних затрат, на новий [18, арк. 14].

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що соціальна політика періоду хрущовської лібералізації частково сприяла підвищенню життєвого рівня радянського суспільства. Спостерігається тенденція до певного покращення соціальних параметрів розвитку. Екстенсифікація житлового будівництва мала вирішальне значення у трансформації соціально-побутового устрою життя населення. Швидкі темпи житлового будівництва, надання індивідуальних помешкань зумовили зміни в суспільній свідомості. Покращення житлових умов супроводжувалося збільшенням потреб і структурною зміною предметів домашнього вжитку. Своєрідний споживацький бум стикнувся з неспроможністю радянської

промисловості забезпечити потреби населення в предметах широкого вжитку.

ПОСИЛАННЯ

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 304 с.
2. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Харків: «Акта», 2015. – 252 с.
3. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – 698 с.
4. Тевікова О. Матеріально-побутові умови життя українців у контексті дослідження повсякденності (1953 – 1964 рр.) // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 244–252.
5. Кульчицький С.В. Спроби реформ (1956–1964) // УІЖ. – 1998. – № 2. – С. 12–22.
6. Вельможко І.Н. Социальные трансформации в период хрущевской оттепели // Вестник Удмуртского университета. Серия история и филология. – 2016. – Т. 26. – Вып. 4.; Григорьева А.Г. Становление государственной политики СССР в 1953–1964 гг. // Теория и практика общественного развития. – 2011. – № 7.; Лелеко В. Пространство повседневности в европейской культуре. – СПб., 2002. – 320 с.
7. Відділ державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині (далі – ВДАЧОН), ф. Р-5293, оп. 1, спр. 601 «Капитальное строительство и ремонт на 1956 г.», 41 арк.
8. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – Т. 9. 1956–1960. – 9 изд., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1986.
9. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 550 «Переписка с Советом Министров за 1955 г.», 18 арк.
10. Довгоброд І. Ніжин сьогодні // Радянський Ніжин. – 1954. – 8 листопада.
11. Іванов Т., Смірнов І. Житлове управління міськомунгоспу працює погано // Радянський Ніжин. – 1954. – 25 жовтня.
12. Романенко І. Будувати швидко, якісно і дешево! // Радянський Ніжин. – 1955. – 19 січня.
13. Шевчук М., Моргун Д. Поліпшити роботу будівельників // Радянський Ніжин. – 1955. – 7 січня.
14. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 699 «Социалистические обязательства с городом Прилуки на 1958 г.», 92 арк.
15. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 742 «Переписка с Министерством о строительстве паротурбинной электростанции, канализации города, устройстве дорог, строительных жилищных домов за 1959 г.», 39 арк.
16. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 596 «Переписка министерств СССР и УССР за 1956 г.», 90 арк.
17. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 693 «Переписка с Министерством торговли УССР, Черниговским облисполкомом и др. по хозяйственным и финансовым и др. вопросам», 36 арк.
18. ВДАЧОН, ф. Р-5293, оп. 1, спр. 552 «Справки и заявления за 1955 г.», 95 арк.

Страшко Е.М., Донец А.А. Матеріально-бытowie условия повседневной жизни горожан Нежина периода хрущевской либерализации (1953–1964 гг.)

Статья посвящена анализу жизненных стандартов повседневности нежинцев в неоднозначную и противоречивую эпоху хрущевской либерализации. Исследованы условия проживания горожан и покупательная способность. Сделана попытка раскрыть их влияние на трансформации в общественном сознании.

Ключевые слова: либерализация, социальная политика, жилищное строительство, дефицит, парадигма мышления.

Strashko Ye.M., Donets A.O. The material conclusions of everyday life of the citizens of Nizhyn in Khrushchev's liberalization period

The article is devoted to the analyze of the living standards in everyday life of the citizens of Nizhyn in ambiguous and contradictory era of Khrushchev's liberalization. The conditions of citizens living and their purchasing power are reviewed. Their impact on the transformation of the public consciousness are investigated.

Key words: liberalization, social policy, housing building, deficit, the paradigm of thinking.

09.03.2017 р.

j

УДК 94:[271.2-523:005.419(477.51) «1945–1962»

Ф.А. Южно

ЗАКРИТТЯ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 1945–1962 рр.

Стаття присвячена питанню закриття православних монастирів у Чернігівській області радянською владою. Висвітлюються методи та заходи, які прискорювали цей процес. Досліджується ідеологічна підготовка людей до закриття обителів, зокрема показано проведення пропагандистської роботи в містах та селах області, а також на сторінках обласної газети «Деснянська правда». Аналізується робота владних структур з передачі церковних володінь новим власникам, розподілу контингентів до соціальних закладів та працевлаштування.

Ключові слова: православна церква, монастир, атеїстична пропаганда, скарги, закриття.

У сучасних умовах розвитку конфесійних відносин в Україні важливо розуміти історико-культурні процеси, які відбувалися в Радянському Союзі та їхній вплив на релігійне життя. Одне з чільних місць у цьому питанні займає переосмислення ролі православних монастирів у житті населення. У радянській історіографії висвітлення цієї проблеми проводилося виключно в атеїстичному контексті, а висновки були заангажованими та упередженими [1, с. 38–41]. Останнім часом з порушеної проблеми починають публікуватись роботи, які висвітлюють історію ліквідації православних монастирів радянською владою [2; 3; 4; 5]. До питання закриття монастирів на Чернігівщині у своїх наукових дослідженнях зверталися В. Войналович [6, с. 300–325], Н. Шліхта [7, с. 224–249], О. Тарасенко [8, с. 10–52]. Також ця проблема представлена у документальній серії книг «Реабілітовані історією», але попри все вона залишається недостатньо вивченою [8].

Метою даного дослідження є: вивчення теми ліквідації православних монастирів у Чернігівській області у 1945–62 рр.; аналіз діловодної документації органів влади (постанов, листування, доповідних записок), в яких йдеться про обмеження діяльності та закриття обителів; узагальнення методів та заходів, які проводились радянською владою для прискорення цього процесу.

За часів нацистської окупації у 1941–1942 рр. відбулося відкриття багатьох храмів та монастирів. На Чернігівщині свою діяльність у 1941 р. поновлюють Троїцький [9, арк. 4] та Домницький [10, арк. 57] жіночі монастирі. Густинський жіночий монастир розпочинає служби у 1942 р. [11, арк. 18].

З початком 1943 р. виникає новий етап у владно-церковних відносинах. Історики його пов'язують із зустріччю Й. Сталіна в ніч на 5 вересня 1943 р. з патріаршим місцеблюстителем митрополитом Московським і Коломенським Сергієм (Старгородським), Ленінградським митрополитом Олексієм (Симанським) та екзархом України митрополитом Київським і Галицьким Миколаєм (Ярушевичем). Результатом цих переговорів стало зменшення тиску на церковні установи, повернення їм храмів, культового майна та